

Interretorika, e-retorika

1. Interretorika. A technokulturális (digitális, informatikai) korszakban ember és nyelv (szöveg) viszonyában új helyzet állt elő. A digitális világ korábban nem lehetséges tömeges összekapcsoltságot, a kölcsönhatások komplexitását jelenti, amelynek hatására az emberi tudat kiterjeszthető, s ez egyúttal (kulturális) evolúciós lépést jelent. Másként úgy is fogalmazhatunk, hogy az új technológiák ipari méretű beavatkozást jelentenek az evolúcióba, amelynek tünetei már kimutathatók és elemezhetők a kulturális evolúció terén.

Az informatikai korszak a retorika számára is sok tekintetben megújulást, változást jelent. Az antik, a középkori és a modern retorika mindig kénytelen volt újabb és újabb megközelítéseket alkalmazni. A jövő retorikai tevékenységében a hermeneutikai szempontoknak nagyobb lesz a jelentőségük, s az eddigi szöveg-, előadó- és Európa-központú retorika kibővül, átalakul. Ezt az új retorikai irányt HEINRICH F. PLETT interretorikának nevezte el (PLETT 2001).

Az interretorika három interdiszciplináris területre osztható: a) intertextuális, b) intermediális és c) interkulturális retorikára.

Az intertextuális retorika a szövegek közötti kapcsolatokkal foglalkozik, például paródia, travesztia, idézet, kollázs. Az intertextuális retorika az ókortól kezdve napjainkig virágzott, de most a technológia adta új lehetőségek merülnek fel vele kapcsolatban (például gyors idézetkeresés, szövegátvétel, plágium).

Az intermediális retorika elsősorban a szó-kép, szó-hang és szó-kép-hang kombinációjú szövegek vizsgálatával foglalkozik (például maszkos-alakoskodó játék, opera). Az intermediális retorika felhasználja a szemiotikai kategóriákat, és kitüntetett szerepet kapnak benne az új technológiák, technikai eszközök (vagyis a technokulturális világ). A retorika digitalizációja (voltaképpen az e-retorika, részletesen l. később) azt is jelenti, hogy a „homo rhetoricus”-ból „machina retorica” lesz, az ember-beszélőből pedig beszélőgép, megjelenik az elektronikus memória, s az egyszerű utalások helyett a hiperlink (vagyis a szövegek egymásba kapcsolódása, átjátszása). A magyar nyelvudományban ehhez kapcsolódnak PETŐFI S. JÁNOS és BENKES ZSUZSA szemiotikai-nyelvészeti kutatásai, például statikus ’verbális elem + kép /diagram/...’ típusú komplex jelek vizsgálata (vö. PETŐFI–BENKES 2002).

Az interkulturális retorika: a retorikai felismerések, szabályok mindeddig erősen a klasszikus-antik és európai hagyományon alapultak. Az új világban a retorikai tradíciónak ki kell bővülnie a nem-európai kultúrák (Ázsia, Amerika, Afrika) szöveghagyományaival. (Különös tekintettel arra, hogy az ókori retorikáknak ma talán még nem is egészen világos hatása volt a Kelet társadalmaira is, vagyis ezek a hatásmechanizmusok nem is föltétlenül újak.) Ma pedig a gazdaság, a politika és a kultúra globalizációja magával vonja a retorika kiterjedését is. Az interkulturális retorika nyelvek közötti (interlingvális) kompetenciát feltételez, és a retorikának új területekre való kiterjesztését jelenti.

2. E- vagy digitális retorika. KATHLEEN WELCH (1999) új terminusa, az e-retorika (elektronikus retorika) a digitális/elektronikus kultúra retorikáját jelenti. Másként így határozhatjuk meg: a számítógép által mediatizált retorikus kommunikáció. Tágabb értelemben ma már minden retorika, diszkurzív gyakorlat digitalizálódik (így voltaképpen nincs is értelme e-retorikáról beszélni, de egyelőre, az átmenetiség időszakában talán mégis). Szűkebb értelemben viszont a digitális/elektronikus térben felbukkanó régi, de föltétlenül változó és új retorikai gyakorlatot nevezzük az e-retorika körébe tartozónak, s ezek a jelenségek mindenképpen vizsgálódásra érdemesek. Ahogy fölvetik az e-folklor, az e-irodalom, az e-tudományok (pl. e-filológia) létét, úgy van értelme e-retorikáról is beszélni.

Az új technológiákból (számítógép, internet, mobilkommunikáció, a felhasználások sokféleségét lehetővé tevő szoftverek) következnek az e- vagy digitális retorika legfontosabb jellemzői. Ezek a következők: 1. A sebesség: ennek „drámai” (szövegalkító) hatása van a tartalomra és a retorikai gyakorlatra (a nyelvre). 2. Az elérés-hozzáférés: a hierarchia mentes terjesztésnek köszönhetően a hozzáférés lehetősége megnő, ez az elrendezés gondosságáról, logikusságáról a megnyitásra helyezi a hangsúlyt. Kevésbé fontos a meggyőzés, mindennél fontosabb a befogadó elérése (pl. „megosztás”). 3. A névtelenség (anonimitás): az éthosszal és a stílussal kapcsolatos keveredésekhez és változásokhoz vezet; fölvetődik általa az illőség és a hitelesség kérdése is. 4. Az interaktivitás: az e-retorika ennek növekvő terjedelmével (és az újfajta éthosz jelentőségével) közösségek épülését is szolgál(hat)ja. 5. A kairosz (kedvező, szerencsés pillanat): megnő azoknak a pillanatoknak, üzeneteknek a száma, amelyek megragadhatnak másokat. Az ember szinte naponta reagál(hat) olyan üzenetekre, amelyek olyan megkapó vagy megmozdító információkat tartalmaznak (esetleg gyönyörködtetnek, megindítanak), amelyekhez a korábbi médiumban (vagy médiumok közvetítése által) ilyen gyakran és ilyen hatékonysággal (interaktivitással) nem találkozhatott. 6. A nyilvánosság: új típusú közélet alakul ki a retorikusok és rétorok számára egyaránt. (WELCH 1999; GURAK–ANTONIJEVIC 2009.) Ennek már konkrét példái a 2002. évi magyarországi sms-választási kampány (vö. BALÁZS 2002), vagy például az ún. „arab tavasz”, amelyet Facebook- vagy Twitter-forradalomnak is neveztek. Amennyiben megelégedést keresünk, akkor azt is mondhatjuk, hogy sok esetben a jelszavakat skandáló vagy felbújtó szövegeket mondó „szónokok” szerepét átveszi az sms, a Facebook, a Twitter.

3. Retorika → e-retorika. Az új technológiák elterjedésében fejlődési/átalakulási fokozatokat állapíthatunk meg, amelyek az egyes területeket, így a retorikát is tagolják. Fő vonásokban ez a web1 → web2 iránynak felel meg, vagyis főleg az elsősorban puszta információforrásnak tekinthető web1 után megjelent az interaktív web2, s egyesek már a szemantikus, rendszerezett információkat felvontató web3-ról is értekeznek. A digitális változásoknak köszönhetően az irodalommal kapcsolatban beszélnek irodalom 1.0 → irodalom 2.0 fejlődésről, vagyis a digitális irodalom létrejöttéről, s fölvetették a filológia 1.0 → filológia 2.0 átalakulást is. (Ezek nyomán csábító lenne retorika 1.0 után retorika 2.0-ról beszélni, ez lenne az e-retorika.)

Az új technológiák a következő fő kommunikációs funkciókat ölelik föl: 1. levélszolgálat (sms, e-mail); 2. információkeresés (házipar, honlapok segítségével, Google, RSS – segített keresés, kép, mozgókép, zene, szöveg); 3. on-line elérések (média, Skype, MSN, Twitter); 4. megbeszélés-vita (fórum, komment); 5. kétirányúság: információfeltöltés és -cserélés (fájlcserélés, „megosztó oldalak”); 6. információgyűjtés (új tudástárak, pl. Wikipédia); 7. kapcsolatápolás, közösség-építés (iwiw, Facebook).

4. Szóbeliség–írásbeliség paradigma. A szóbeliség és írásbeliség között a személyes/magán és nyilvános/közösségi oppozíciók felállításával (természetesen további „átmeneteket” feltételezve) a digitális retorika különféle jelenségei (szövegtípusai) helyezhetők el: chat, blog, fórum, magán és „nyílt” sms/e-mail, faliújság, levelezőlista stb.

A hagyományos nyelvi létmódok (beszéd, írás) mellett újak jönnek létre: másodlagos szóbeliség, írásbeliség. Az elsődleges szóbeliség az élő, beszélt nyelvhasználat, amely itt és most érzékelhetően, vagy jelenlévő partnerek között folyik, jellemző formája a monológ és a dialógus (párbeszéd). A másodlagos szóbeliség technikai eszköz közbeiktatásával folyó párbeszéd. Ennek első formái: a telefon, a fonográf (rögzítő és lejátszó), gramofon (lemezjátszó), majd szalagos és kazettás magnetofon, illetve a műsorszórás vonalán a telefonhírmondó, a rádió, a televízió, később ezek digitális változatai, a mobilkommunikáció, valamint a számítógépes kommunikáció (CMC – computer-mediated communication ~ számítógép közvetítette kommunikáció) beszélt nyelvi formái (meghangosított beszéd, beszéd-szintetizálás, például telefonos ügyfélszolgálatok, pályaudvari digitális hangosbeszélő. A másodlagos szóbeliség lehet teljesen élőnyelvi (telefon), de lehet írásbeli (vagy digitálisan rögzített) szöveg felolvasása, „vissza- vagy újramondása”. Az írásbeli szöveg „meghangosítása”, vagyis felolvasása megtanulandó technikát igényel. A másodlagos szóbeliségben az alkalmazott technikai eszköz befolyásolja – korlátozza vagy kiterjeszti – a közlési lehetőséget. A mobilkommunikációban megjelenő multimediális üzenetküldés (mms – multimedia message service) hangot, valamint álló- és mozgóképet is tud küldeni, ezzel az eddigi legfontosabb korlátozást, a vizuális élményt pótolja.

A hagyományos írásbeliség technikai körülményei: a toll és a papír (korábbi eszközök, például a palavessző és a palatábla, illetve egyéb helyettesítő eszközökig, például a házak fala, az ablak párák vagy koszos üvege vagy a tenger homokja). Mindegyikben az a közös, hogy az írást az emberi kéz rajzolja. A másodlagos írásbeliség (saját terminus) új nyelvi létmód. Egyéb megnevezései: írott beszélt nyelv, írott párbeszéd, virtuális írásbeliség, mediálisan írott, koncepcionálisan szóbeli kommunikáció, spontán írott nyelv (vö. PETYKÓ 2012: 44–49). A másodlagos írásbeliség fő jellemzője a technika. Ide tartozik az írógép és ennek folyamánya, a gépipír, illetve az informatikai korszak számítógépes írásmódja (számítógép és szövegszerkesztő program segítségével, valamint a csevegőcsatornákon alkalmazott írásbeli „beszédmód”) és a mobiltelefonokon küldhető írásos üzenettovábbítás (sms – short message service). A másodlagos írásbeliségben tehát a technikai eszköz közbeiktatása, az eszköz adta újabb írásbefolyásoló tényezők (korlátozott

vagy korlátlan javítás, betű- és szövegáthelyezés, valamint a szinte korlátlan terjesztési, továbbítási lehetőség) bukkan fel új, a kommunikációs teret alapvetően meghatározó tényezőként. A másodlagos írásbeliségben változatos írástechnikák és tipográfiai megoldások gyakorolhatók, sőt a legújabb eszközök talán újra lehetővé teszik a kézzel való írást is a számítógépen. Ezzel a másodlagos írásbeliség részben visszatér az „elsődleges” írásbeliséghez. A másodlagos írásbeliséget az írásmódok, stílusok, szövegtípusok változatossága, gazdagsága jellemzi. A számítógépes másodlagos írásbeliséget számos nyelvi technológia (pl. helyesírás-ellenőrző program) támogatja. Szűkebb értelemben a másodlagos írásbeliségen az élő, beszélt nyelvhez közelítő (szlenges) írásbeliséget értjük.

5. Új beszéltnyelviség – új retorika? Az informatika hatására formálódó új nyelvi létmód (másodlagos írásbeliség és szóbeliség) ideiglenes összefoglaló elnevezése: új beszéltnyelviség. Az új beszéltnyelviség magában foglalja a másodlagos szóbeliséget és írásbeliséget. Informatikai alapú, számítógépek, internet vagy mobilkommunikáció által közvetített írásbeli vagy szóbeli kommunikáció, amelyre jellemző az átmenetiség: beszédközeli (szlenges), képeket is használó írás- és közlésmód, az élőbeszédhez közelítő, de azzal nem azonos beszédsszintetizálás. A számítógépek segítségével történő napról napra fejlődő kommunikáció alakítja az új beszéltnyelviséget. Egyes elemzők szerint az informatikai eszközökkel létrejövő új beszéltnyelviség egyre több funkciót vesz át a valódi élőbeszédtől, sok helyen annak helyébe lép. Az új beszéltnyelviség nyelvtana sajátos, sokszor meghökkentő. Egyelőre netspeak-nek is nevezhetjük, de hamarosan szinte minden szöveg digitális lesz, így ez a megkülönböztetés is elavul.

Az e- vagy digitális retorikában nemcsak új jelenségekkel találkozunk, hanem az új közegben fölfedezhetjük a korábbi retorikai hagyomány egyes elemeit is. Ilyen új környezetben újjáéledő jelenségek például a következők: agora (posztmodern agora), tudósítás (webkamerás közzététel), jelszó (sms-jelszó), távirat (sms, esetleg e-mail), tudakozó (internetes tudakozó), napló (blog), könyv (e-könyv), csevegés (csetelés), pletyka (digitális pletyka), zaklatás (digitális mobbing), lánclevél (e-lánclevél), képirás (emotikon), olvasói levél/hozzászólás/beszólás (comment), fényképalbum (digitális fényképalbum), gyónás (netgyónás).

6. Az e-retorika nyelvi jellemzői. Az e-retorikához sorolható másodlagos írásbeliség általános (orto)grafikus jellemzői: 1. a helyesírástól eltérő formák használata (például folyamatos kis- vagy nagybetűs írás, egybeírás); 2. rövidítések; 3. grafostilisztikai jellemzők (emotikon, betű- vagy írásjeltöbbszörözés, a diakritikus jelek mintájára továbbalkotott, ún. metakritikus betűk/jelek alkotása); 4. kreatív (egyéni) írásmód.

Az e-retorika egyes műfajait szövegtani szempontból jellemzi még: 1. a minimális, elliptikus mondat; 2. rétegnyelvi (főleg szleng, esetleg nyelvjárási) kifejezések; 3. a beszélt nyelvre jellemző elemek (partikulák, indulatszók); 4. a játékos, kreatív nyelvhasználat (ÉRSOK 2004). A világháló különösen kedvelt terepe a szlengnek, amelynek megnevezései: internetszleng, netszleng, kiberszleng (cyberslang); számos különféle internetes szlenggyűjtés, szlengszótár is van, s igen

korán hozzáláttak a netnyelv jellemzőinek gyűjtéséhez is (BALÁZS szerk. 2002). A nyelvi jelenségek között feltűnő a gyakori hibázás (elütés) és a hibák iránti tolerancia, valamint a betűkkel-írásjelekkel-képekkel létrehozható jelek, ábrák (emotikonok) használata. Az emotikonok az internetes nyelvhasználat új jelei, az érzelmek kifejezésére alkalmas grafikus jelek, a számítógép vagy mobiltelefon billentyűzetének segítségével megjeleníthető karakterkombinációk, amelyek tartalmi közlésre is alkalmasak, de sokkal inkább a beszéd nemverbális, szupraszegmentális jellegzetességeinek a jelölői. Megemlíthető az ikonikus fordulatot is szimbolizáló emotikonok fejlődése. Ezek eleinte állóképek, statikus emotikonok voltak, majd felbukkantak az állóképek sorozatát megjelenítő, majd mozgó, animált (dinamikus) emotikonok (vagy animatikonok), mintegy komplex képi-filmi élményt nyújtva (VESZELSZKI 2005; BÓDI–VESZELSZKI 2006).

7. Sms-retorika. Az e-retorika egyik változata a rövid életű sms-retorika. Az e-retorika fejlődését jól mutatja az ebbe a körbe sorolható rövid szöveges üzenet, az sms (short message service) alig másfél évtizednyi folyamatos funkcióbővülése (a jelenséget tehát sms-retorikának is nevezhetnénk). A mobiltelefonos sms-t, és így az sms-retorikát az új, kiterjedő internettechnológiák megszüntetik, szerepét minden tekintetben átveszik.

8. Társadalmi-kommunikációs hatások. Az e-retorika kommunikációs és társadalmi következményei közül egyre több jelenségre figyelnek föl a társadalomkutatók: 1. mindenki, mindenhol lehet szerző és kiadó (a média mindenhol jelen van); 2. a szűretlen, válogatatlan információ mennyisége robbanásszerűen nő; 3. egyre több a keresés, gondot jelent az eligazodás, a választás; 4. visszaszorul a hagyományos olvasás, terjed az „átnézés”, valamint a képi olvasás; 5. átalakul a tömegkommunikáció (új média); 6. átalakul az írásos (személyes) kommunikáció (másodlagos írásbeliség); 7. előtör a képi forradalom (ikonikus forradalom, vö. BALÁZS – H. VARGA 2008); 8. alapvető emberi érzések megélése nehezebbé válik, mert az érzelmek kialakulásához (például együttérzés, rajongás) több idő kell; 9. a nyilvános és a magán szféra határa összemosódik (felszámolódik a magán szféra); 10. állandó bekapcsoltság, elérhetőség; 11. (egyelőre) normátlanság, (sokszor) gátlástalanság: az internet újszerűsége miatt még kezdetlegesek a lefektetett normák (pl. netikett), formálódóban van etikája; 12. figyelemmegosztás (multitasking) (vö. BALÁZS–BÓDI 2005).

A digitális közeg lehetővé teszi egy új, képzelt vagy vágyott személyiség, illetve világ létrehozását (pl. szerepjátékok). Elősegíthet visszaéléseket (spam, átverés – hack), sőt on-line bűnözésnek adhat táptalajt (gyalázkodás, kitergetés, zaklatás, netes lelki terror). A cyberterror sajátos válfaja a happy slapping, azaz a „boldog” verés (gyengébbek megalázó megverésének vagy ennek imitálásának a fölvétele és netre való kitétele). Az internet árulkodó nyomokat mutathat készlődő bűncselekményekről (előzetes naplóbejegyzés tervezett gyilkosságról). A net lehetőséget ad a „kukkolás” különféle formáinak. Ezeket együttesen „on-line cselekedetnek” nevezik.

A technokulturális világ, amelynek robbanásszerű terjedését az 1990-es évektől számítjuk, az új világlátások, kommunikációs formák és szövegek mellett választóvonalat von a korábbi nem digitális (vagy predigitális) kultúrában felnőtt nemzedékek és az új e-nemzedék között. A kettő között beszélnek „digitális szakadékról”, a lemaradókat „digitális analfabétáknak” nevezik, míg a lépést tartók a „digitális írástudók”. Az 1980 után születetteket *digital natives*-nek (digitális bennszülöttek); másként *screenager*-eknek (képernyő-nemzedék) nevezik.

Az e-retorika tere és szerepe egyre nő, tágabb értelemben hamarosan az egész retorikát elnyeli, szűkebb értelemben még sokáig értelmes megkülönböztetés lehet a *hagyományos retorika* és az *e-retorika* terminus.

Az új technológiák kiváltotta társadalmi, kulturális „hullámverések” sok tekintetben a kultúra forradalmát, egyúttal a bevezetőben jelzett kulturális evolúciós ugrást, „meghaladást” jelenthetik.

A számítógépes nyelvtudomány eddig főleg a technológiai fejlesztések nyelvészeti megalapozásával foglalkozott, de egyre inkább fontosabbá válik az új korszak hatásainak kommunikációs-nyelvészeti vizsgálata, amelyet egy újradefiniált informatikai nyelvtudomány (digitális nyelvészet, netnyelvészet) tehet meg (vö. BALÁZS szerk. 2011-ben: VESZELSZKI 2011; BALÁZS 2011; BÓDI 2011).

Kulcsszók: interretorika, e-retorika, e-írásbeliség, új retorika.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 2002. Futótűz- vagy pontról-pontra kommunikáció. – A választási sms-ek folklorisztikai-szövegtani vizsgálata. In: KURTÁN SÁNDOR – SÁNDOR PÉTER – VASS LÁSZLÓ szerk., *Magyarország politikai évkönyve 2002-től*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Kht., Budapest. 2: 380–398.
- BALÁZS GÉZA 2011. E-retorika. In: BALÁZS GÉZA szerk., *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter, Budapest. 65–69.
- BALÁZS GÉZA szerk. 2002. *Informatikai technológia és nyelvhasználat. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázatából*. Trezor, Budapest.
- BALÁZS GÉZA szerk. 2011. *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter, Budapest.
- BALÁZS GÉZA – BÓDI ZOLTÁN szerk. 2005. *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Gondolat–Infonia, Budapest.
- BALÁZS GÉZA – H. VARGA GYULA szerk. 2008. *Ikonikus fordulat a kultúrában*. Magyar Szemiotikai Tanulmányok 18–20. Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, Budapest–Eger.
- BÓDI ZOLTÁN 2011. Netnyelvészet. In: BALÁZS GÉZA szerk., *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter, Budapest. 228–231.
- BÓDI ZOLTÁN – VESZELSZKI ÁGNES 2006. *Emotikonok. Érzelemkifejezés az internetes kommunikációban*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.
- ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES 2004. Sömös, sumus, írj vissza. *Magyar Nyelvőr* 128: 294–313.
- GURAK, LAURA J. – ANTONIJEVIC, SMILJANA 2009. Digital Rhetoric and Public Discourse. In: LUNSFORD, ANDREA A. – WILSON, KIRT H. – EBERLY, ROSA A. eds., *The*

- Sage Handbook of Rhetorical Studies*. Sage, Los Angeles. 497–509. <http://dx.doi.org/10.4135/9781412982795>
- PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA 2002. *A multimediális szövegek megközelítései*. Iskolakultúra-könyvek 11. Iskolakultúra, Pécs.
- PETYKÓ MÁRTON 2012. Az írott beszélt nyelvtől a spontán írott nyelv felé. In: HATTYÁR HELGA – HUGYECZ ENIKŐ HENRIETT – KREPSZ VALÉRIA – VLADÁR ZSUZSA szerk., *A sokszínű alkalmazott nyelvészet*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 44–52.
- PLETT, HEINRICH F. 2001. *Einführung in die rhetorische Textanalyse*. Helmut Buske Verlag, Hamburg. 135–138.
- VESZELSZKI ÁGNES 2005. Dinamikus emotikonok. In: BALÁZS GÉZA – H. VARGA GYULA – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *A magyar szemiotika negyedfél évtized után*. Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, Budapest–Eger. 273–286.
- VESZELSZKI ÁGNES 2011. Digitális kommunikáció és nyelvtudomány. In: BALÁZS GÉZA szerk., *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter, Budapest. 56–60.
- WELCH, KATHLEEN 1999. *Electric Rhetoric: Classical rhetoric, oralism, and a new literacy*. MIT Press, Cambridge (MA).

Interrhetoric, e-rhetoric

In the techno-cultural world, an expansion of rhetorical phenomena can be observed: this can be summarily called interrhetoric (intertextual, intermedial, and intercultural rhetoric) or e-rhetoric (including SMS-rhetoric). New technologies result in new, complex communicative functions and rhetorical phenomena. At the same time, along the oral–written cline, a new communicative form of existence comes into being: secondary written communication or new spoken communication, whose rhetorical description is attempted and possible social and communicative consequences are discussed in this paper.

Keywords: interrhetoric, e-rhetoric, e-literacy, New Rhetoric.

BALÁZS GÉZA
Eötvös Loránd Tudományegyetem